

DE VILLE HJEM TIL EUROPA

For mange år siden var jeg en sen aften på vej i fly fra Moskva til Litauens hovedstad Vilnius. Jeg var ganske tilfældigt kommet til at sidde ved siden af en gammel kone, der viste sig at komme fra Novosibirsk i det vestlige Sibirien, og som var på vej til at besøge sin søn og hans familie, herunder et nyfødt barnebarn. Med sit karakteristiske blomstrede tørklæde om hovedet og med en lang og broget historie indgraveret i sit ansigts furer var hun symbolet på en russisk bondekone. Det viste sig da også, at hun slet ikke boede i storbyen Novosibirsk, men i en fjern sibirisk landsby. Det var hendes første flyvetur overhovedet. Nu viste det sig, at vi på grund af tåge ikke kunne lande i Vilnius' lufthavn, men måtte gå ned i Riga i stedet. Længe svævede vi rundt i luftrummet – for om muligt at finde et hul i skydækket. Vi vesteuropæere begyndte som følge af vor vanlige forkælelse at blive utålmodige efter at se dyner, men ikke min sidekammerat. Den gamle kone sad roligt plantet i sit sæde, indtil hun med et fatalistisk smil om munden følte trang til at indvi mig i disse – i dobbelt forstand bevingede ord: ”Vi kommer nok til at svæve rundt heroppe altid – ligesom en Sputnik!”

Ved at høre disse ord dannede der sig på min indre skærm billeder af vidt forskellig karakter. Den gamle kone kom for det første til at understrege historiens betydning for nutiden. Jeg kunne i fantasien se hendes dagligdag derhjemme i træhuset, beliggende ved landsbyens eneste gade, der i realiteten kun var et hjulspor. Jeg kunne se hende hente vand ved den fælles brønd i gaden og flytte sin enlige ko til en ny strimmel græs. Men en sputnik vidste hun alligevel, hvad var. Jeg kunne også i fantasien se hendes søn i sovjetfolkets internationale ånd have aftjent sin værnepligt langt fra sit sibiriske hjem og ved Sovjetunionens vestgrænse – i Litauen. Hvor han så – forhåbentlig i kærlighedens, men indirekte igen i internationalismens navn – havde mødt sin livsledsagerske. Og nu var farmor så på sin første flyvetur på vej til at se sit nyfødte barnebarn i Vilnius. Vi blev altså på grund af tågen nødt til at lande i Rigas lufthavn. Vi, det vil sige de udenlandske passagerer, blev fragtet til et komfortabelt hotel i byen for at overnatte. For næste morgen atter at blive kørt til afgangshallen. Og hvem mødte jeg så der? Rigtigt, naturligvis min sibiriske babusjka. Hun havde – sammen med de andre sovjetiske passagerer – tilbragt natten i lufthavnen. Ikke i bløde dyner, men på tilfældige ledige sæder eller lænet op ad deres bagage. Alle landede op ad formiddagen velbeholdent i lufthavnen i Vilnius.

Jeg fik i november 1990 et klart indtryk af, hvor fast besluttet Litauen var på at gennemføre sin selvstændighed. Ingen tvivl om det. Man ventede blot på det rette øjeblik. Jeg husker, med hvilken ungdommelig overbevisning en litauisk kvindelig guide fortalte, at selvstændigheden ikke var langt væk. Det var hun sikker på. Og den skulle ikke gennemføres ved, at republikken meldte sig ud af Sovjetunionen. Det var ikke nødvendigt, da landet jo aldrig havde meldt sig ind. Litauen var ligesom de to andre baltiske lande, Estland og Letland, ved luskede internationale intriger og brutal militærmagt blevet tvunget til at blive medlem af Sovjetunionen, første gang i 1940 som følge af hemmelige aftaler mellem Hitler og Stalin og anden gang i 1945 som følge af Verdenskrigens udfald, der havde gjort Baltikum til et tag-selv-bord for den sejrriige Sovjetunion. Den unge kvinde var sikker på, at Litauen blot behøvede at erklære sin selvstændighed, som landet faktisk allerede havde gjort trekvart år tidligere – den 11. marts 1990. Hun var helt på det rene med, at det ville blive en vanskelig proces, men den var absolut prisen værd. Litauen skulle atter blive et frit og selvstændigt land.

Skuffelsen over Vestens holdning i efteråret 1990 var imidlertid generel og markant: Alt for mange ord, alt for megen sympati, men også alt for lidt handling – det var den almindelige holdning. I parlamentet ville politikerne helst ikke tale for meget om forhandlingerne med Moskva. Det var ganske vist aftalt, at de skulle begynde ultimo november, men det ville blive ulige forhandlinger – frygtede man både i Det litauiske Journalistforbund og i parlamentet. Politikerne frygtede også, at unionscentret snart ville demonstrere sin utilfredshed med Litauens énsidige uafhængighedserklæring i marts måned. Det viste sig da også, at den Gorbatsjov, der havde såvel perestrojka, glasnost som et fælleseuropæisk hus på sin politiske dagsorden, ikke holdt sig tilbage med at anvende magt, når situationen efter Moskvas mening krævede det.

Tidligere i sin regeringstid havde samme Gorbatsjov nægtet den polsk-fødte og i såvel Polen som Litauen højtelskede pave Johannes Paul 2. at besøge Vilnius. Det var en af perestrojka-Sovjetunionens skæbnesvangre beslutninger. En anden lige så skæbnesvanger beslutning fulgte den 9. januar 1991, hvor sovjetiske sikkerhedsstyrker under anvendelse af vanlig brutalitet angreb tv-tårnet samt radio- og tv-bygningen i Vilnius. Fjorten civile blev dræbt og over 700 såret. Litauerne havde endnu en gang fået rigelig dokumentation for, at Moskva på trods af smukke ord egentlig ikke havde forandret sig andet end på overfladen. Og deres beslutning om at frigøre sig endeligt ved først givne lejlighed var blot blevet styrket yderligere. Lejligheden kom i august 1991, hvor gammelkomunisterne forsøgte at afsætte Gorbatsjov, og hvor bl.a. Danmark ved et snedigt diplomatisk spil hjalp de baltiske lande med at frigøre sig.

De baltiske lande omtales ofte på en måde, som om de er en mere eller mindre egal størrelse. Indrømmet, der er væsentlige ligheder, men der er også fundamentale forskelle. I 1700-tallet blev de alle tre dele af Det russiske Imperium - Estland og Letland i begyndelsen og Litauen i slutningen af århundredet. Derefter delte de politisk skæbne – helt frem til nutiden. De blev ofre for en kraftig russificeringspolitik i slutningen af 1800-tallet, de opnåede selvstændighed i 1920, alle tre landes styre udviklede sig i en autoritær eller direkte fascistisk retning i løbet af 1930'erne, og endelig blev de i 1939 en del af den sovjetiske indflydelseszone som konsekvens af Tyskland og Sovjetunionens kortvarige og halvhjertede forbrødring op til og efter udbruddet af 2. Verdenskrig og dens grusomme aftaler. I 1945 blev de dele af Sovjetunionen, det vil sige unionsrepublikker i Stalins sovjetimperium – nu som følge af krigens udfald og Sovjetunionens maniske ønske om sikkerhed på vestfronten.

I to omgange blev de baltiske folk ofre for Stalin og hans kumpaners deportationer og folkeflytninger – første gang i 1940 og dernæst efter 1945. I årene 1945-51 blev flere hundrede tusinde baltere, heriblandt store dele af de tre landes politiske og kulturelle eliter, forvist til Sibirien, Kasakhstan og Centralasien – nogle forskere mener, der var tale om helt op til 600.000. Hvor mange af dem, der havde samarbejdet med besættelsesmagten, er vanskeligt at vide. Grænsen mellem dem, der vitterligt havde samarbejdet med tyskerne, og dem, der blot blev beskyldt for det, var flydende. At mange baltere i juni 1941 havde hilst Hitlers tropper velkomne som befriere og efterfølgende gik i tysk tjeneste er ubestrideligt. Men vi ved også, at tænderne i Stalins redekam også tidligere – som f.eks. under de store udrensninger i 1930'erne – havde vist sig at sidde tæt, når der skulle udpeges fjender. Et stort antal litauere, letter og estere blev efter 1945 på grusomste vis deporteret til Sibirien. Til rigelig erstatning for de baltere, der var blev deporteret, sendte Stalin efterfølgende skarer af etniske russere ind i området – primært til Estland og Letland, færre til Litauen. I årene 1945-49 kom der f.eks. 180.000 russere til Estland – noget af en mundfuld for et land, der kun havde omkring en million indbyggere. Helt op til midten af 1950'erne måtte

sovjetmagten sætte styrker ind for at nedkæmpe væbnede nationale partisanbevægelser i Baltikum – reelt var der tale om borgerkrigs-lignende tilstande.

Og nu til forskellene. Jeg satte ovenfor 1700-tallet som et skel i de baltiske landes historie. Før det århundrede havde den selvstændige stat Litauen, delvist sammen med Polen, i århundreder været en stormagt i Nordeuropa. Samtidig med, at de estiske og lettiske områder var katebald mellem De tyske Ridderordner, Danmark og Sverige – for til sidst, i 1721 at blive dele af Rusland. Estland og Letland havde med andre ord ingen statstradition før 1920. Til gengæld blev deres bønder fri for livegenskab og stavnsbånd allerede i begyndelsen af 1800-tallet – en omstændighed, der her medførte en betydelig urbanisering og industrialisering, mens Litauen endnu i dag er et udpræget landbrugsland. Andre forskelle knytter sig til sprog og religion. Estisk hører til den finsk-ugriske sprogstamme, mens lettisk og litauisk er indoeuropæiske sprog – som dansk og russisk – og udgør inden for dem undergruppen de baltiske sprog. Selv om litauere og letter taler sprog, der historisk er i slægt med hinanden, er det ikke ensbetydende med, at de i det daglige kan tale med hinanden. Tilsyneladende har litauisk i sin udvikling været mere konservativt end det anderledes udviklede lettisk. I hvert fald har litauisk bevaret nogle arkaiske træk, der gør sproget særdeles interessant for den sammenlignende indoeuropæiske sprogvidenskab. I religiøs henseende er esterne og flertallet af letterne lutheranere, mens litauerne – oven i købet meget energisk – bekender sig til Den romersk-katolske Kirke. Hvor litauerne er vendt mod Centraleuropa, er Estland og Letland vendt mod Norden og Skandinavien.

Den nationale vækkelse udløste, hvad man generelt har betegnet som et suverænitetssvanvid. Alle, selv de mindste enheder, erklærede sig selvstændige. På baggrund af Sovjetunionens brogede nationale sammensætning måtte en sådan udvikling resultere i det rene kaos. Der var tale om et oprør mod centrum, det vi sige Moskva, og mod en centralisering, der havde været så grotesk, ”at en tilfældig russisk embedsmand i et tilfældigt ministerium i Moskva skulle planlægge et offentligt toilet i en litauisk by, hvis navn han ikke var i stand til at udtale”, som rektor for Vilnius’ Universitet en gang bemærkede.

Bragt som kronik i Flensborg Avis 28.10.2010